

Andreja Legan Ravnika*

Slovenski jezik v prevodu Splošnega šolskega reda s poudarkom na oblikovanju slovenske pedagoške terminologije¹

Slovenian Language in the Translation of the General School Ordinance, with an Emphasis on the Development of Slovenian Pedagogical Terminology

Izvleček

Decembra leta 1774 je bil v habsburških de-
dnih deželah sprejet prvi osnovnošolski
zakon *Allgemeine Schulordnung für die deu-
tschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen
in sammtlichen Kaiserl-Königl. Erbländern*,
v prevodu v sodobno slovenščino *Splošni
šolski red*. Pravni temelj za ustanovitev tri-
vialk, glavnih šol in normalk, s čimer je bila
uzakonjena splošna šolska obveznost, je bil
v slovenščino preveden najkasneje 1777. Na
podlagi jezikoslovne analize na glasovni in
oblikovni ravni je bilo ugotovljeno, da je be-
sedilo prevedeno v kranjski knjižni jezik, kot
so ga pisali ljubljanski pisci v predvsem v
2. polovici 18. stoletja. Toda razmerje med
glasovno podobo in črkovnim zapisom v
prevodu šolskega reda se le deloma ujema z
dvestoletno knjižno tradicijo. Kontrastivna
analiza nemško-slovenskega pravnega be-
sedila s 24 členi razkriva različne postopke
slovenjenja strokovnega izrazja. Najstarejša
slovenska pedagoška terminologija se je v
manjši meri oblikovala s terminologizacijo

Abstract

In December 1774, the first primary education
law in the Habsburg hereditary lands, the
*Allgemeine Schulordnung für die deutschen
Normal-, Haupt- und Trivialschulen in
sammtlichen Kaiserl-Königl. Erbländern*,
translated into modern Slovenian as *Splošni
šolski red* (General School Ordinance), was
adopted. The legal basis for the establish-
ment of trivial, main and normal schools,
thus legalising universal primary education,
was translated into Slovenian no later than
1777. Linguistic analysis at the phonologi-
cal and morphological levels has shown that
the text was translated into the Carniolan
literary language, as written by Ljubljana
writers in the second half of the 18th centu-
ry in particular. However, the relationship
between the phonological form and the spell-
ing in the translation of the General School
Ordinance only partly corresponds to the
two-hundred-year-old literary tradition. A
contrastive analysis of the German-Slovenian
legal text with its 24 articles reveals different

* Dr. Andreja Legan Ravnika, višja znanstvena sodelavka, docentka za jezikoslovje, ZRC SAZU,
e-pošta: alegan@zrc-sazu.si

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0038, ki ga financira Javna agencija za
raziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

že znanih besed iz splošnega jezika in je izhodiščno slovanskega izvora (npr. *vučiti*, *vuk idr.*) in s sprejemanjem terminov iz nemščine (zgodnejši prevzem, npr. *šola*, *šolar idr.*, v 18. stoletju prevzete besede, npr. *metoda*, *tabela*). Najpogosteje se je terminološki fond širil s (kalkiranim) prevajanjem nemških zloženek. Slovenske ustreznice so bile manjkrat zloženke (npr. *trivialšola*), največkrat pa levo-prilastkovne terminološke besedne zveze (npr. *šolna kamera/kamra*, *poglavitna šola* 'glavna šola', *naturni vuk* 'naravoslovje') in izjemoma desnoprilastkovne terminološke zveze (npr. *katalog te pridnosti*). Tehtnejši razlog, da je slovenskemu bralcu prevod težko razumljiv, je skladnja, znotraj katere prepoznavamo značilnosti nemškega jezikovnega sistema (kalkirane predložne zveze, nemški besedni red). Za slovensko jezikovno zgodovino je Splošni šolski red pomemben kot primer tiskanega zgodnejšega in daljšega slovenskega uradnega besedila, je eden prvih dokazov obstoja funkcijskozvrstne razčlenjenosti slovenskega jezika, in sicer pisanja v strokovnem jeziku in oblikovanja najstarejše slovenske pedagoške terminologije.

processes of Slovenisation of terminology. The earliest Slovenian pedagogical terminology was formed to a lesser extent by terminologising already known words from the general language and of Slavic origin (e.g. *vučiti*, *vuk*, etc.) and by adopting terms from the German language (earlier adoptions, e.g. *šola*, *šolar*, etc., words adopted in the 18th century, e.g. *metoda*, *tabela*). Most often, the terminological pool was expanded by loan translations of German compounds. The Slovenian equivalents were less often phrases (e.g. *trivialšola*), and most often terminological phrases with agreeing premodifiers (e.g. *šolna kamera/kamra*, *poglavitna šola* 'main school', *naturni vuk* 'natural science') and rarely terminological phrases with nonagreeing postmodifiers (*katalog te pridnosti* 'catalogue of behaviour'). A more compelling reason why the translation is difficult to understand for a modern Slovenian reader is the syntax, within which we can identify features of the German language system (loan translations of prepositional phrases, German word order). For the history of Slovenian language, the General School Ordinance is important as an example of an early and long Slovenian official text in print, one of the earliest proofs of the existence of a functional style development of the Slovenian language and the formation of the earliest Slovenian pedagogical terminology.

Ključne besede: šolski zakon, slovenski strokovni jezik, pedagoška (šolska) terminologija, tvorba terminov, nemška skladnja

Keywords: school ordinance, Slovenian language for specific purposes, pedagogical (school) terminology, term formation, German syntax

Uvod: uvedba državnega šolstva na Kranjskem

V drugi polovici 18. stoletja, v času vladanja absolutistične vladarice Marije Terezije, je šolstvo, namenjeno vsem slojem prebivalstva, postalo eno najpomembnejših področij v habsburški monarhiji. Uvedena sta bila državni osnovnošolski sistem in splošna šolska obveznost za vse otroke, ne glede na spol ali socialni izvor, in sicer v starosti od 6. do 12. leta. Decembra leta 1774 je bil v habsburških dednih deželah, tudi na Kranjskem, Koroškem, Štajerskem in Goriškem, sprejet prvi osnovnošolski zakon v zgodovini slovenskega šolstva – ohranjena ljubljanska

izvoda sta brez naslovnice – največkrat imenovan *Splošna šolska naredba* (nem. *Allgemeine Schulordnung*).² Preimenovanje pravnega akta v prevodu v sodobno slovenščino *Splošni šolski red*³ se zdi toliko bolj upravičeno, ker je natančno branje šolskega zakona pokazalo, da je takratni prevajalec nem. *Schulordnung* prevedel s *šolni red* (prim tudi: *duželski šolni red* (< Land=*Schulordnung*)).⁴ Na tej pravni podlagi so bile v vsaki deželi ustanovljene tri vrste osnovnih šol. Najštevilčnejše so bile enorazredne štiriletne trivialne šole ali trivialke, v katerih so poučevali verouk, branje, pisanje in osnove računanja. V večjih trgih in mestih so ustanovili zahtevnejše večrazredne glavne šole z dodatnimi predmeti, kot so geografija, zgodovina, nemška slovnica, osnove latinskega jezika, in s strokovnimi predmeti (mehanika, geodezija idr.). V glavnih deželnih mestih so bile ustanovljene vzorčne šole, t. i. normalne šole ali normalke, šole najvišjega ranga, ki so predstavljale normo, po kateri so se ravnale druge osnovne šole v deželi.⁵ Prvi osnovnošolski zakon, *Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in sammtlichen Kaiserl-Königl. Erbländern*, je decembra 1774 pripravil opat I. Felbiger, morda že leta 1775, najkasneje 1777 pa je bil v deželni prestolnici Ljubljani preveden⁶ v kranjski knjižni jezik in postal pravni temelj za razvoj osnovne šole na Slovenskem. *Splošni šolski red* je dvojezičen, z nemškim besedilom na levi strani in slovenskim prevodom na desni. Kot priloga je v nemškem originalu in slovenskem prevodu izšel tudi *Anhang der Verlagen*,⁷ v prevodu *PERVISSK tih Perlog*, ki na tem mestu ni predmet jezikovne analize.

Odtlej se je osnovnošolsko izobraževanje v habsburških deželah hitro razvijalo, česar pa ne moremo trditi za celotno slovensko etnično ozemlje. Pojavljale so se mnoge težave, ki so bile povezane predvsem z učnim jezikom, s primanjkljajem slovenskih učbenikov in izobraženih učiteljev. Dvorna pisarna,

2 V literaturi je potrjeno tudi poimenovanje *obči šolski red*: Ivan Andoljšek, *Naš začetni bralni pouk in učbeniki zanj I: 1551–1869*, Ljubljana: Univerzum, 1978, str. 50.

3 Novo ime se rabi tudi v nadaljevanju prispevka.

4 Zapisan je v prvi povedi 19. člena. Zanimivo je, da je prilastek *šolni* izpričan v mnogih strokovnih besednih zvezah (gl. v nadaljevanju), besedotvorna različica *šolski* pa se v vseh 24 členih pojavlja le enkrat (*šolske reči*).

5 Podrobno analizo o vsebini šolskega reda je opravil Vlado Schmidt v prvem delu monografije *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1963, str. 178–183. Gl. tudi: Stane Okoliš, *Zgodovina šolstva na Slovenskem*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 2009, str. 43.

6 O natančni dataciji prevoda v strokovni literaturi ni enotnega mnenja: leto 1777 zagovarja npr. Jože Ciperle, Oris razvoja šolstva na Slovenskem v drugi polovici 18. stoletja, *Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi* (ur. Boris Paternu, Breda Pogorelec, Jože Koruza), Ljubljana: Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut, PZE za slovanske jezike in književnost, 1980, str. 435.

7 Celoten naslov se glasi: *Anhang der Verlagen Zur allgemeinen Stadt= Markt= und Dorffschulordnung, für die Normal= Haupt= Trivialschulen in fämmtlichen Kaißerl. Königl. Erbländern*. V njem je bil predpisan pedagoški kader za vse tri tipe osnovnih šol, predstavljen seznam učnih predmetov in potek pouka v dopoldanskih in popoldanskih urah, vsak dan od ponedeljka do vključno sobote, v zimskem in poletnem semestru.

ki si je želela, da bi bilo celotno cesarstvo enotno v kulturnem, predvsem pa v jezikovnem pogledu, si je prizadevala za osnovno šolo z nemškim učnim jezikom, saj naj bi nemška osnovna šola predstavljala najnujnejši skupni imenovalec narodnostno neenotne monarhije.⁸ Mnogi učenci, predvsem tisti na podeželju, niso razumeli snovi, ki so jim jo učitelji razlagali v zanje tujem jeziku, pouk pa je zaradi tega potekal počasneje od predvidenega, zato so že kmalu začeli na dunajski dvor z vseh koncev monarhije prihajati različni predlogi za izboljšave.⁹ Svoj načrt o osnovnem izobraževanju na Kranjskem je Mariji Tereziji že v letu 1772 predložil tudi Blaž Kumerdej,¹⁰ najbolj prodoren organizator slovenske osnovne šole, naslednik Marka Pohlina (ta je že leta 1765 izdal učbenik za osnovno šolo – *Abecediko*). Namesto nemške je predlagal osnovno šolo s slovenskim učnim jezikom. Marija Terezija je dovolila, da sme pouk na podeželskih trivialkah na Kranjskem in Goriškem potekati tudi v slovenščini, toda na vseh mestnih glavnih šolah in normalkah je bil celoten pouk sprva samo nemški, kasneje pa v prvem in drugem razredu slovenski, v zadnjih dveh razredih pa nemški. Slovenščina je bila torej v glavnih šolah in normalkah uvedena iz praktičnih razlogov, učenci pa so jo smeli uporabljati le toliko časa, dokler niso dovolj dobro razumeli nemščine, da bi pouk lahko nemoteno potekal.¹¹ Drugače kot na Kranjskem je bilo na vseh treh vrstah osnovnih šol na Štajerskem in Koroškem, kjer je bil pouk od vsega začetka dvojezičen ali samo nemški, stanje pa se je v obdobju vladanja cesarja Jožefa II. še nekoliko poslabšalo. V Prekmurju je bil slovenski jezik s pomočjo šolskega zakona *Ratio educationis* (1777) dovoljen kot učni jezik za nekatere šolske predmete, poleg tega pa je morala vsaka šola širiti tudi znanje nemščine.¹² Tudi gimnazije in liceji so v obdobju terezijansko-jožefinskih šolskih reform doživeli vrsto sprememb: latinščina je še vedno ostajala glavni učni jezik, pridružila se ji je nemščina, medtem ko slovenščina ni bila upoštevana.¹³

8 Jože Ciperle, Andrej Vovko, *Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1987, str. 38.

9 Vlado Schmidt, *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem I*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1963, str. 232–243; Jože Ciperle, Andrej Vovko, *Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1987, str. 40–42.

10 Kumerdej je v svojem pismu Mariji Tereziji poudaril, da je nepismenost podeželskih otrok eden glavnih vzrokov za gospodarsko zaostalost Kranjske, toda z znanjem branja in pisanja v domačem jeziku bi ljudje bolje razumeli državne odloke, napisane v deželni jezik, bolje gospodarili in s tem plačevali davke, seznanili bi se z verskimi nauki in državljanskimi dolžnostmi. Izpostavil je tudi, da je znanje branja v domačem jeziku izrednega pomena tudi za uspešnejše učenje nemškega jezika ter drugih tujih jezikov. Podrobneje gl. Schmidt, prav tam, str. 167–171; Ciperle in Vovko, prav tam, 38–39.

11 Schmidt, prav tam, str. 234; Ciperle in Vovko, prav tam, str. 40.

12 Schmidt, prav tam, str. 232–243; Ciperle in Vovko, prav tam, str. 40–42.

13 Potrjeno je, da se je v obdobju med 1794 in 1804 slovenščina pojavljala kot neobvezni učni jezik na mariborski gimnaziji (Schmidt, prav tam, str. 273; Ciperle in Vovko, prav tam, str. 43–44), na ljubljanskem liceju pa sta v slovenščini svojo snov predavala tudi Anton Makuc od leta 1792 na kirurškem oddelku in Janez Debevec med letoma 1795–1797 na bogoslovju ter sta svojim slušateljem priskrbela tudi ustrezno učno literaturo v slovenskem jeziku (Schmidt, prav tam, str. 269–270).

Jezikovna analiza prevoda *Splošnega šolskega reda* v slovenščino

Iz slovenistične strokovne literature mi ni znano, da bi bil *Splošni šolski red* že deležen sistematične jezikoslovne obravnave, zato ta raziskava skuša odgovoriti na naslednja raziskovalna vprašanja. Ali je bilo Felbigerjevo delo *Allgemeine Schulordnung* prevedeno v kranjski knjižni jezik, kot so ga pisali predvsem ljubljanski pisci tistega časa, ali odstopa od tradicije? Katere so tipične glasovne in oblikovne značilnosti, da hipotezo lahko potrdimo ali ovržemo? V nadaljevanju je najprej predstavljena norma knjižnega jezika osrednjeslovenskih (kranjskih piscev), da lahko izpeljemo primerjavo, saj je znano, da je prevod šolskega reda nastal v deželni prestolnici.

Kranjski knjižni jezik v drugi polovici 18. stoletja

Kranjska različica knjižnega jezika se je uporabljala na največjem delu takratnega slovenskega jezikovnega ozemlja, saj je zajemala celotno današnjo Dolenjsko, Primorsko z notranjskimi govori in kraško narečno področje do Trsta, področje gorenjskega, rovtarskega in osrednještajerskega narečja (celjski okraj). Iz ohranjenih knjižnih virov lahko razberemo, da so se dolenjske glasovne značilnosti začele z gorenjskimi prepletati že v 17. stoletju,¹⁴ v različnih avtorskih delih in prevodih slovenskih razsvetljencev iz 2. polovice 18. stoletja, ki so večinoma prihajali iz Ljubljane z okolico in Gorenjske, pa opazimo, da je vpliv norme knjižnega jezika 16. stoletja (Trubar, Dalmatin itd.) občutno oslabil zaradi rabe prvin govornega jezika, predvsem na glasovni in oblikovni ravni jezikovnega sistema.¹⁵

Knjižno-narečna dvojnost se najprej kaže pri Ljubljančanu Marku Pohlinu, ki je deloma ohranjal dolenjske odraze, deloma se izmenjujejo z gorenjskimi, toda kljub neenotnosti in približevanju tedanji govorni besedi je jezik skušal normirati in ga je dvignil na nadnarečno raven, na novo, sinhrono knjižno podlago.¹⁶ Upošteval je dolenjske glasovne značilnosti in uvajal tudi gorenjske, npr.

14 Protestantška tradicija je prepoznana samo še v katoliškem prevodu *Svetega pisma* (Japelj, Kumerdej idr. 1784–1804), ki je veljal kot normativno najbolj dovršen in so ga mnogi avtorji jemali kot zgled dobrega in pravilnega pisanja.

15 O značilnostih jezika ljubljanskih avtorjev gl. Irena Orel, Knjižni in pogovorni jezik Ljubljane skozi čas, *Vloge središča: konvergenca regij in kultur* (ur. Irena Novak Popov), Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, 2010a, str. 24–31.

16 Pohlin je vpeljal pravopisne, pravorečne, glasoslovne, oblikoslovne, besedotvorne in besedjeslovne novosti, ki jih lahko spremljamo v njegovih zvrstno različnih delih, izdanih v 35-letnem obdobju. Podrobneje o tem gl. Irena Orel, Pohlinov jezik od Abecedike (1765) do Bukev za brati inu moliti slavenskem žovnjirjam (1799), *Novi pogledi na filološko delo o. Marka Pohlina in njegov čas: ob 80-letnici prof. dr. Martine Orožen in 85-letnici akad. prof. dr. Jožeta Toporišiča* (ur. Irena Orel), Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2013, str. 310–327.

ohranil je dolenjski odraz u za dolgi cirkumflektirani o (*Gospud, pruti, dobru-ta*), ki je že dvojničen (*dobrota*). Dosledno ohranja dolenjski odraz za naglašeni in nenaglašeni izglasni -o > -u (*inu, mestu, taku*). Dolenjski ei kot odraz jata se nadomešča z gorenjskim e, dvoglasnik se ohranja samo za pomensko razločevalnost in izjemoma v nekaterih korenih (*dejl, podejlil, lejtu*). V kratkem in nenaglašenem vokalizmu so izpričani odrazi za gorenjske glasovne premene, ki so rezultat samoglasniškega upada (moderne vokalne redukcije), npr. akanje idr., kar bomo v nadaljevanju izpostavili ob opisu glasovnih značilnosti *Splošnega šolskega reda*. V kranjski različici knjižnega jezika drugih razsvetljenskih avtorjev zasledimo tipične narečne značilnosti, značilne tako za tedanjo gorenjsko narečno območje z ljubljanskim govorom kakor tudi za dolenjsko narečno skupino (npr. Japelj in Kumerdej ohranjata ei pri homonimih). Na primer v tem obdobju sicer opazimo načrtno odpravljanje dolenjskega u za dolgi cirkumflektirani o, ne pa tudi dolenjskega izglasnega -u (*gvišnu, prepoznu*), ki je vsaj kot dvojnica ohranjen do Vodnika, lahko pa celo onemi, npr. *gvišn, prepozn*.¹⁷ Medtem ko je Linhartov dramski jezik bolj knjižno dolenjsko obarvan, pri Kumerdeju najdemo le še nekaj ostankov norme 16. stoletja: izjemoma ei namesto e (*dejl, lejtu* poleg *letu*), redko u namesto o (*skus, toku*). V jeziku Vodnika (od prvih objav v Pisanicah do smrti) prepoznavamo več stopenj, saj lahko v razmiku 25 let spremljamo postopno prevlado norme prve polovice 19. stoletja: samoglasniški upad je večinoma odpravljen.¹⁸

Značilnosti jezika *Splošnega šolskega reda* na glasovni in oblikovni ravni

Primerjava jezika šolskega reda s tedanjo neenotno normo kranjskega knjižnega jezika je pokazala naslednje. V okviru dolgonaglašene vokalizma je odraz cirkumflektiranega o in naglašene izglasnega -o gorenjski o, npr. *šola*,¹⁹ *šolni, šolmajster, zelo, zvestó* (izjema: *celu, skus*), odraz nenaglašene izglasnega -o pa je ostal dolenjski -u, npr. *naprejpisanu, zvezanu, dobru, šolnu opraviu, tabelarsku, kratku 'skratka', duhovstvu, aku, inu*, (z izjemo: *enako, skus*). Dolenjski odraz dolgonaglašene e iz praslovanskega jata, dvoglasnik ei, se zamenja z gorenjskim enoglasniškim odrazom e, dvoglasnik se ohranja le v nekaterih enakoglasnicah in izbranih besedah, npr. *mejstu, mejstnina, namejstnik*.

17 Irena Orel, Starejša besedila kot vir za preučevanje zemljepisnih jezikovnih razlikov, *Slovenska narečja med sistemom in rabo* (ur. Vera Smole), Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2009, str. 8–9.

18 Več o tem gl. Irena Orel, Normativnost osrednjega slovenskega knjižnega jezika od 16. do 19. stoletja, *Slavistična revija*, 58, 2010b, št. 1, str. 38–40.

19 Zgledi in odlomki iz besedila šolskega reda so prečrkovani iz bohoričice, pri čemer se v zapisu upošteva tudi glasovna vrednost vsakega grafema, npr. podvojeni soglasnik ll je prečrkovan v l.

Analizirano besedilo v kratkonaglašnem in nenaglašnem vokalizmu izkazuje rezultate samoglasniškega upada, kar je pretežno značilnost gorenjskih govorov. Delni (do polglasnika) in izrazitejši upad so doživeli *i*, *u*, *e*, *o* in *a*. Popolni upad na primer potrjujejo naslednji primeri, npr. *morjo* (< morajo), *očjo*, *očme* (< hočejo, hočemo), *al/ali*, *narjen* (< narejen), *skus* (< skozi), *ogledvanje* (< ogledovanje), prim. *ogledvavc* in *ogledavc*. Nenaglašeni polglasnik povsem onemi ob zvočnikih in v drugih položajih, kot *dnar*, *prijatl*, *lenobn*, *misl* (< misel), *mogl* (< mogel), *pernesl*, *kokr* (< kakor). Za kratkonaglašene in nenaglašene polglasnike najdemo različne zapise, ki verjetno odražajo različno barvo. Najmanj obstojen je kratkonaglašeni in nenaglašeni *i*, ki prehaja v polglasnik v notranjih in končnih zlogih: *-i/-i* > *-e/-e*, ob zvočnikih in v izglasju pa občasno onemi, npr. *neč/nč* (< nič), *be* (< bi), *gotoveh*, *jeh*, *hodel*, *tude*, *njuh*, medtem ko izrazi *spodej*, *tukej*, *mejn*, *vender*, *zvunej*, izkazujejo preglas *a* > *e*. Intenziteta izgovora *e* upada pri *e*-jevskem akanju (*e* > *a*) v nikalnici *ne* in predponskem obrazilu *ne-*: *nadobi* (< ne dobi), *namore* (< ne more), *nabo* (< ne bo), *na smejo* (< ne smejo). Ijevski odraz nenaglašnega *jata* se pojavlja v končnicah, npr. *vsih* (< vseh), *-ega* > *-iga*: *šolniga*, *duhovskiga*, *duželskiga*. Rezultat samoglasniškega upada je tudi prehod *e*, ki je v osnovi polglasnik, v vokal *u*, kar izkazuje pogosto rabljena beseda *dužela*; zoženje *e* ob zvočniku *r* (*er* > *ir*) pa ima največkrat zaimsek *katiri*. Prednaglasno akanje (*o* > *a*) je izpričano v predlogu *do* in predponi *do-*, npr. *da* (< do), *dapadlu*, *dačakati*. Izgovor nenaglašnega *a* se zaokroži (*a* > *o*), npr. *koku*, *toku*. Samoglasniški upad je vplival tudi na predpanska obrazila, npr. *raz-* > *rez-*: *rezložiti*, *rezdelene*, *nar-* > *ner-*, ki se pri stopnjevanju pridevnikov zapisuje ločeno od pridevnika: *ner pohlevniši*, *ner bel*, *ner bolši*. Izpričana je popolna onemitev *i* v predponi *pri-* (*pri* > *per-*): *perpravljen*. Palatalni *l* se je depalataliziral (*l* > *l*), npr. *nastavlene* šolnikov, *zavol/zavolo*, *pobolšan*, *upelan*, *povele*. Odraz *ń* ni enoten (*ń* > *jn*, *n*): *puvišajne*, *mejnjih*, *stopin*²⁰ (< rod. mn. stopenj), *skušne*.²¹

V šolskem redu izstopajo gorenjske premene soglasnikov, npr. *tj* > *k*: *treka* (< tretja sorta); poenostavitev soglasniškega sklopa *šč* > *š*: *pušen* (< puščen), *pervošimo*; poenostavitev predpanskih obrazil, kot *iz-* > *s-*: *skusiti* (tudi: *preskusiti*), *spričanje*, *skazati se*; *vz-/iz-* > *z-*: *zrejenje* (< *vzrediti*); *-ds-* > *-s-*: *osluženje* (< *odslužiti*). Protetični *v* se praviloma rabi, a ne povsem dosledno, npr. *vučen*, *verbene* (dužele), *navuk*, toda: *učenik*.²² Pojav prekozložne asimilacije, sicer značilen za dolenske govore, je težko potrditi zaradi neenotnega zapisovanja glasu *s*, ki se zapisuje tudi z dvočrkjem [*sh*]: *slišejoč/šlišejoč*, *služba/šlužba*.

Močen vpliv samoglasniškega upada se kaže tudi pri oblikoslovnih končnicah pregibnih besednih vrst, pri čemer izpostavljamo samo nekatere vzorčne

20 Primeri z *-jne*, *-jn-* so deloma odraz knjižnega jezika, kajti v nekaterih evangelijih in listih so bili glagolniki na *-nje* poenoteni v *-jne*, lahko tudi *-jn-* sredi besede in *n* v izglasju. Podatek mi je ustno posredovala kolegica dr. Alenka Jelovšek, za kar se ji lepo zahvaljujem.

21 Prim. hiperkorekturo *vučnji* (< *vučeni* opravek).

22 Nepričakovan je protetični *j* v zgledu *jenak* (< enak).

zgleda. Na primer v daj. mn. in or. ed. samostalnikov moškega spola je potrjena končnica -am (< -om) in je nastala po analogiji: *vučenikam*, *šolmajstram*, *z direktorjam*; or. ed.: *cirkelnam*, *linirjam*. Deloma se je pojavljala že v 16. stoletju, npr. v *Gorskih bukvah* (1582) je že prevladujoča.²³ Končnica mestnika mn. moškega in srednjega spola se prav tako razlaga z analogijo: -ih > -ah, npr. *mestah*, *kloštrah*.²⁴ V sklanjatvenih vzorcih so izpričane tudi ožjenarečne gorenjske značilnosti, npr. -u > -o: daj. ed. *sedaj nimo šolnimo pohišstvo*, *k temo*, *enimu sueftimu slufshabniko*. Raba niha med izbiri dolgega nedoločnika -ti in z reducirano končnico -t, npr. *rezdelet*, *(gori)postaviti*, *perzidati* 'prizidati', *preskusiti*, *uret* (< uriti), *štiftati*, *zadržati* idr.

Lahko povzamemo, da se temeljne glasovne posebnosti v veliki meri ujema-jo s tedanjo jezikovno podobo kranjskega knjižnega jezika.

Spremembe v pisni podobi in pravopisu

Tega pa ne moremo trditi za bohoričico, v kateri je ubeseden prevod *Splošnega šolskega reda*, saj je nepričakovano neenotna. Znano je, da je knjižni jezik v pisni podobi dosegel relativno ustaljenost, razmerje med glasovno podobo in črkovnim zapisom v prevodu pa se le deloma ujema z dvestoletno knjižno tradicijo.²⁵ Možnih je več vzrokov. Pohlinova črkopisna reforma je na povečano neenotnost vsaj deloma vplivala prek njegovih zamenjav grafemov za sičnika [s] in [z], ki se zapisujeta s <s> in <f> ter šumevca [š] in [ž], ki se pišeta kot <sh> in [fh], kar Pohlin utemeljuje s pisavo v latinščini in nemščini.

Najbolj opazne so spremembe v zapisu nezvenečih sičnikov in zvenečih šumevcev, in sicer je zapis še bolj nedosleden kot pri Trubarju (Trubar v zapisu zgolj ni ločil s od z in š od ž). Prevajalec ni ločil niti med sičnikom in šumevcem (s in š, z in ž) niti med nezvenečim in zvenečim glasom (s in z, š in ž). V *Splošnem šolskem redu* je [s] je zapisan z grafemi <f>, <s> ali z dvočrkji <ff>, <fs> ali <sh>; [z] pa z grafemom <f>. Šumevec [š] je zapisan na tri načine: <sh>, <f> in redko z nemškim tričrkjem <sch> (*na Schwabskim*), medtem ko se glas [ž] piše s <sh> ali redko s [fh]. Nemški zapis <st> z nemškim in slovenskim izgovorom [št] ohranjajo iz nemščine prevzete besede, četudi so v slovenščini ustaljene že več

23 Gl. Fran Ramovš, *Morfologija slovenskega jezika*, Skripta, narejena po predavanjih Fr. Ramovša v l. 1947/48, 48/49, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1952, str. 42–43.

24 Prav tam, str. 46–48.

25 Gl. podrobno v orisu slovnice na portalu Fran: Kozma Ahačič, Marko Pohlin, Kraynska Grammatika, *Slovenske slovnice in pravopisi: spletišče slovenskih slovnice in pravopisov od 1584 do danes* (ur. Kozma Ahačič), <https://www.fran.si/slovnice-in-pravopisi/7/1768-pohlin>

stoletij, izjemoma domače, npr. *fajmafter*, *pošten*.²⁶ Od sočasne knjižne tradicije odstopajo tudi zapisi obeh zlitnikov: [c] in [č] se zapisujeta z grafemom <z>. Pri velikih začetnicah se pod vplivom latinske pisne norme s <S> zapisujejo glasovi [s], [z] in [ž], z dvočrkjem <Sh> pa glas [š]. Sprememba tradicionalne bohoričice pod vplivom Pohlinove reforme se kaže tudi v (nedosledni) rabi repkovega e <ę>, ki označuje ozki dolgonaglašeni [e].

Neenotnost v zapisu izkazuje tudi samoglasniško-soglasniška para i in j ter u in v, pri čemer lahko opazimo tendenco zapisovanja glasov glede na položaj in ne po glasovni vrednosti. Glasova u in v sta na začetku besede praviloma zapisana z <v>, kot velika začetnica je uporabljen samo <V>. Vplivu nemščine pripisujemo podvojeni zapis soglasnikov v medsamoglasniškem položaju, najpogosteje <ll>, v prevzetih lastnih imenih tudi podvojenih samoglasnikov <aa> (npr. *Baar*) in rabo neslovenskih grafemov: oe [ö] in [ü], x [ks], w [v], q [ku] in izjemoma ei [aj] (npr. *gmein*), kar v slovnici predpisuje tudi Pohlin. S prevzetim grafemom y se po tradiciji zapisuje dolgonaglašeni i, ki se razlikuje od kratkonaglašene i. Nemški vpliv kaže zapis zapornika t z dvočrkjem <th>, latinskega pa zapis glasu [k] s črko <c> (*Toscana*). Nenemško tendenco pa kaže mehkonebnik h, ki je dosledno zapisan s <h>.

Ločila, kot pika, vejica, podpičje, vezaj, so prevzeta po nemški predlogi in se praviloma ne pišejo stično za besedo. Apostrof se piše za enozložnim predlogom, praviloma s presledkom do sledečega samostalnika (v' *Flandrie*).

Velika začetnica je rabljena za prvo besedo v povedi in skoraj dosledno pri lastnih imenih. Pogosto je potrjena tudi pri nekaterih občnoimenskih samostalnikih, kar izkazuje vpliv nemščine. V predložnih zvezah se velika začetnica lahko prenese na z apostrofom zapisan predlog.

Oblikovanje slovenske pedagoške (šolske) terminologije

Nastanek slovenske pedagoške (šolske) terminologije se navezuje na oblikovanje slovenskega strokovnega jezika s področja pedagogike. Poraja se vprašanje, kakšno je bilo stanje na področju slovenskega strokovnega jezika v 2. polovici 18. stoletja, če izvzamemo dvestoletno tradicijo verskih besedil z razvito krščansko terminologijo. Načrtno oblikovanje slovenskega »posvetnega« strokovnega izrazja so sprožile nove družbene, politične in gospodarske okoliščine, med njimi tudi splošna šolska obveznost in ustanavljanje trivialk, glavnih šol in normal. Potrebe po slovenskem strokovnem jeziku v posvetnih besedilih izobraževalne-

²⁶ O enakem načinu zapisovanja šumevcev pred t v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja gl. Alenka Jelovšek, Vpliv tujejezičnih pravopisnih norm na ugotavljanje glasovne podobe besedja slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja, *Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zaveza* (ur. Hotimir Tivadar), Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2019, str. 216–217.

ga značaja so sprožile nastanek slovenskega strokovnega izrazja, ki se je začel oblikovati ob tujejezičnih prevodnih predlogah, predvsem nemških. Ta čas pojmuje kot začetno obdobje načrtnega prizadevanja za oblikovanje slovenskega strokovnega izrazja, ki ga datiramo od leta 1768 (izid *Kranjske gramatike* M. Pohlina) do 1819 (leto Vodnikove smrti).²⁷

Kakšni so bili jezikovni postopki slovenjenja terminov v začetnem obdobju oblikovanja strokovnega jezika?²⁸ Kako se je oblikovala slovenska pedagoška terminologija? *Splošni šolski red* je za tisti čas dokaj obsežno nemško-slovensko pravno besedilo s 24 členi s področja šolstva, ki razkriva različne jezikovne možnosti.

Terminologizacija besedja iz splošnega jezika

Najosnovnejši fond pedagoškega izrazja je bil s postopkom terminologizacije sprejet iz splošnega jezika in je izhodiščno slovenski oz. slovanskega izvora. Izstopa primer besedne družine *vučiti* 'poučevati', *vučenje* 'poučevanje', (*v*)*učenik* 'učitelj',²⁹ *vuk* '1. pouk, 2. nauk', ki je potrjena že v najstarejši knjižni slovenščini iz 16. stoletja. Za pomen 'poučevati, izobraževati, usposablјati' sicer prevladuje zelo star kalkirani glagol *podvučiti* in glagolnik *podvučenje* (< nem. unterrichten 'učiti', Unterrichtung 'poučevanje'), novi pa sta terminološki besedni zvezi *zadržanski vuk/zadržni vuk* v pomenih 'moralni nauk', 'lepo vedenje' (prim. *zadržanje* 'morala'), *vučnji opravik* 'učiteljski položaj' (< Lehramte). Za vzgojo, ki je bila del pedagoškega delovanja v šolah, se je rabil izraz *zrejenje* (< vzrediti, izrediti 'vzgojiti'). *Mladost* 'mladi' se je *urila* (urjenje 'vaje') v *branju*, *pisanju* in po *nakazvanju* 'navodilu' ocenjevala pri *skušnjah* 'izpitih, preizkusih' (< Prüfung),³⁰ na primer *očitna skušnja* je 'javni izpit'. V različnih *stopnjah* 'razredih' so *šolarji*

27 Podrobneje o tem gl.: Andreja Legan Ravnikar, Razvoj slovenskega strokovnega izrazja, *Terminologija in sodobna terminografija* (ur. Nina Ledinek, Mojca Žagar Karer, Humar Marjeta), Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2009, str. 54–57.

28 O tem piše avtorica članka v okviru raziskav terminologije tudi drugih razsvetljenskih piscev, Pohlina, Kumerdeja, Vodnika idr., npr. Andreja Legan Ravnikar, Slovensko strokovno izrazje in jezik v Pohlinoem delu Kmetam za potrebo inu pomoč (1789), *Novi pogledi na filološko delo o. Marka Pohlina in njegov čas: ob 80-letnici prof. dr. Martine Orožen in 85-letnici akad. prof. dr. Jožeta Toporišiča* (ur. Irena Orel), Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2013, str. 275–293; Andreja Legan Ravnikar, Blaž Kumerdej kot jezikoslovec in prevajalec, *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, 24, 2015, št. 1–2, str. 143–154; Andreja Legan Ravnikar, Strokovno izrazje v Vodnikovem nemško-slovenskem rokopisnem slovarju in njegovih tiskanih virih, *Slavistična revija*, 59, št. 3, 2011b, str. 293–305; Andreja Legan Ravnikar, Slovenski strokovni jezik in izrazje pri Vodniku v primerjavi s starejšim Pohlino in mlajšim Jarnikom, *Neznano in pozabljeno iz 18. stoletja na Slovenskem* (ur. Miha Preinfalk), Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU: Slovensko društvo za preučevanje 18. stoletja, 2011a, str. 319–338 in drugje.

29 Pri obravnavi terminoloških besednih zvez gl. tudi: *šolni vučenik* (< Schullehrer).

30 Prim. per *šolnih preiskvanj* 'preverjanje znanja', *šolski izpit* (< Schuluntersuchungen).

'učenci' imeli različne (*vukne*) *predstavke* 'predmete', npr. *vero* ali *kristianski vuk* 'verouk', ki so ga poučevali *duhovni/duhovniki*, *merjenje* 'zemljemerstvo', *zidanje* 'zidarstvo', *gonjenje* 'mehanika', *naturni vuk*, *naturna vednost* 'naravoslovje', za dekleta tudi *šivanje*, *pledenstvo* 'pletenje', za izobraževanje učiteljev *resnično podvučenje* 'praktično poučevanje'. Pri poučevanju se je uporabljalo *orodje* 'oprema, šolske potrebsčine'.

Sprejemanje tujejezičnih terminov v slovenski strokovni jezik

Približno enako je število pedagoških terminov nemškega izvora ali prevzetih z njenim posredovanjem. Večina od njih je bila v splošnem, zlasti govorjenem jeziku znana več stoletij, zgodnejši prevzem kažejo glasovna in oblikovna prilagoditev slovenskemu jezikovnemu sistemu in oblikovanje besednih družin (na prevzeto besedotvorno podstavo se pripenjajo slovenski obrazilni morfemi). Besednodružinsko razširjeni so bili npr. termini *šola* (< Schule), *šolar* 'učenec, otrok' (< Schuler), pridevnik *šolni*; *rajtati* 'računati, šteti' (< srvn. reiten), *rajtenga/rajtunga* 'ure računstva';³¹ *vižati*, *viža*, *vižanje* otrok. Opazen je proces zamenjave termina *viža vučenja* 'metoda poučevanja' z novim prevzetim terminom *metoda* in zvezo *methodne/metodne bukve*, kjer se v zapisu vidi nihanje med nemškim in poslovenjenim zapisom. Pomanjkanje poimenovanj za materialne pojave in abstraktne pojme v slovenščini je pod časovnim pritiskom vzpodbudilo nastanek parafraz oz. t. i. terminologiziranih opisov, kjer je namesto poimenovanja strokovni pojem opisan, npr. *viža za misliti* 'način mišljenja', *viža vučiti* 'učni načrt', *čerke ukup skladati* 'črkovati' (< buchstabieren). Variantna kalkirana opisa, ki pomenita 'šoloobvezni otroci', sta spodbujena s prevodno predlogo: *njih šole zapopadni otroci* (< ihre Schulfähige Kinder) in *v šolo slišeočih otrok* (< zur Schule gehörigen Kinder), prim. *vse za šolo slišeoče otroke* (< alle Schulfähigen Kinder), kjer prevod ni spodbujen s predlogo.

Ponekod se je pomen znanih poimenovanj spremenil oz. je beseda dobila dodaten pomen, npr. *pruka* (< bav. Bruck) je sprva pomenila 'cerkvena klop', nato tudi 'šolska klop'. Poimenovanja šolskih potrebsčin so potrjena že v 16. stoletju, npr. *cirkel* 'šestilo', v slovarjih iz 17. in začetka 18. stoletja je izpričan *linir* 'ravnilo'.³² V okviru novih metod poučevanja je bil v slovenščino sprejet nov termin *tabela* (< Tabelle), po nemščini je bila prevzeta besedotvorna podstava za glagol *tabelizirati* (< tabelisieren) 'tabelirati', besedna družina pa se je naglo širila: *tabelariziranje* 'tabeliranje', *tabelski/tabelarski izlečik* 'tabelni izvleček'. Iz cerkvenega prava je bil sprejet termin *dekret*, citatno iz nemščine sta prevzeta (*šolni*) *kommission* (< Kommission) '(šolska) komisija', ki se piše tudi z latinskim zapisom

31 V tem primeru ne gre za neposredni prevod predloge (< Rechnungsuhren), ampak za samostojno širitev prevzetega srednjevisokonemškega izraza.

32 Gl. spletni jezikovni portal Fran: www.fran.si.

<c> glasu [k]: *commission*, *katalog* (< Katalog) 'dnevnik' in *director* (< Director) 'ravnatelj'. Posamič je izpričan tudi grafem <æ>: *praeceptor* (< lat. praeceptor) 'učitelj', ki je latinskega izvora in vsebuje poklasično izgovorjavo [e].

Prevajanje tujejezičnih terminov

Največji delež pedagoških terminov je nastal s prevajanjem. Prevajanje nemških (ali v posamičnih primerih z nemškim posredovanjem sprejetih latinskih) terminov po morfemih oz. dobesedno prevajanje ali kalkiranje je bilo najlažje in je tudi potekalo najhitreje, ob prepričanju, da pojmovna vsebina termina na ta način ni okrnjena ali nejasna. Toda prav kalkirane prevodne ustreznice, ki so pogosto izrazno neenotne, izstopajo zaradi neskladnosti s slovenskim jezikovnim sistemom, kar je zelo oteževalo razumevanje (posebej če bralec ne razume vzporednega nemškega besedila). Kalkiranih glagolskih strokovnih poimenovanj je bistveno manj kot samostalniških, vendar so kot sestavni del veznega strokovnega besedila močno vplivali na njegovo razumevanje. Poleg osebnih glagolskih oblik so pogosto rabljeni nedoločniki, deležniki in glagolniki, npr. *goripostavit* 'ustanoviti' (*gori postavljen*), *naprejpostavljen* 'predpostavljen', *naprej pisan* 'predpisan' (*naprej pisanje*, *naprejpisvanje*), *naprej priti* 'zgoditi', *čezreči* 'izpraševati', *amiti* in *amtikati* 'tikati, zadevati se' (*amgredoč*), *čezpustit* 'prihraniti', *vunvzetek* 'izjema', *zuper govorjenje* 'nasprotovanje', *vun s' hajanje* 'odlaganje'.³³

Prevajanje nemških zložen z zloženkami

Slovenske zloženke kot prevodne ustreznice nemških so v najstarejših slovenskih strokovnih besedilih najpogostejše kalkirane. Že v 16. stoletju je v več glasovnih in pisnih različicah potrjena zloženka *šolmaister* (< Schulmeister), ki po hierarhiji višje kot *šolni vučenik* (< Schullehrer). Terminološke zloženke so v največji meri samostalniki, pri katerih že neenoten zapis nakazuje poskusno tvorbo: oba polnopomenska dela tvorjenke se lahko pišeta skupaj, narazen, ločeno z nestičnim vezajem, ali v vseh teh kombinacijah, npr. *trivial* - *šola/trivialšola* (< Trivialschule), *normal* - *šola/normalšola* (< Normalschule), *pravpisanje/prav - pisanje* 'pravopis' (< Rechtschreibung), *zemloopisvanje/zemlo - podpisvanje* (< Erdbeschreibung) 'zemljepis', *lections katalog* 'katalog lekcij' (< Lektionstataloge); *branjo* - *bukve* 'berilo' (< Lesenbuche), *čerkozrečenje/čerko* - *zrečenje* 'črkovanje' (< buchstabieren),³⁴ *šolnatabla* (prim. or. mn. *s' šolnitablami*); *vu-kuzapopadek* 'vajeništvo' (< Lehrberufe); *rokodelo* 'rokodelstvo' (< Handwerk).

33 Predvsem glagolske kalke, ki se v knjigah pojavljajo od 16. stoletja in v rokopisih od poznega srednjega veka, je izčrpno preučevala Majda Merše, Glagolski kalki v zgodovini slovenskega knjižnega jezika, *Slavistična revija* 51, Posebna številka, 2003, str. 81–99.

34 Prim. tudi *ukupzreči* 'črkovati' (< buchstabieren), *čerknamethoda* (rod. ed. *čerknemethode*) 'črkovalna metoda' (< Buchstabenmethode).

Slovenskim zloženkam konkurirajo sistemsko ustreznejše levoprilastkovne stalne besedne zveze, ki se pod vplivom nemščine lahko pišejo skupaj, z vezajem ali – kot je sistemsko ustrezno – narazen, npr. *šolnikomision*, *šolni - komission* in *šolni komision* 'šolska komisija' (< Schulkommision); *vukni predpostavek* 'šolski predmet' (< Lehrgegenstände), poleg dveh konkurenčnih kalkiranih zložen *vukno - predpostavek* in *vuko - predpostavek*; *jezični vuk* 'jezikovni pouk' (< Sprachlehre) poleg *jeziko - vuk/jezikovuk* in *jezično - vuk*.

Prevajanje nemških zložen z levoprilastkovnimi terminološkimi besednimi zvezami

Prevod nemških zložen s terminološkimi besednimi zvezami z levim pridevniškim prilastkom ob odnosnici se je pri prenosu nemških terminov v slovenske izkazal za najuporabnejšega in tudi sistemsko ustreznega. Najpogostejši levi prilastek je po pričakovanju *šolni* 'šolski', npr. *šolno opravilo*, *šolne reči* 'šolski sistem, šolstvo' (< Schulwesen), *šolno ozidje*, *šolno pohoštvo* 'šolsko poslopje' (< Schulgebäude), *šolna kamera/kamra* 'učilnica' (< Schulstube), *šolna tabla* 'šolska tabla' (< Schultafel), *šolna ura* 'šolska ura' (< Schulstunde), *šolni pot* 'šolsko leto' (< Schulkurs), *šolno zadržanje* 'šolska disciplina' (< Schulzucht), *šolno preiskvanje* 'izpit' (< Schuluntersuchung), *šolni list* 'dnevnik' (< Schullist),³⁵ *šolni dnar* 'šolnina' (< Schulgeld), *šolni perpovedek* 'šolsko poročilo' (< Schulbericht). Splošno uveljavljeni so postali termini, kot *poglavitna šola* 'glavna šola' (< Hauptschule), *duželska šola* (< Landschule), *dekliška šola* (< Mädchenschule, prim. tudi: *šole za deklice* < Schule für Magdlein), *zimski šola* 'pouk v zimskem semestru' (< Winterschule), *letna šola* (< Sommerschule), *hišni vučenik* 'domači učitelj' (< Hauslehrer), *metodske/metodne bukve* (< Methodenbuche), *verni - pergodek* 'zgodovina religije' (< Religionsgeschichte), *preskušene/preskušne ure* 'ponavljalne ure' (< Wiederholungsstunden), *ležeoči pis* 'nemška kurenta, t. j. pisana gotica' (< Kurrentschrift). Kot je razvidno iz prevodnih ustreznice, je večina terminoloških zvez kalkiranih ali delno kalkiranih, nekalkirane terminološke zveze so zelo redke, npr. *domači vučenik* 'zasebni učitelj' (< Privatlehrer). Drugod se že znanemu poimenovanju *vučenik* 'učitelj' pridruži kalkirani prevod *šolni vučenik* (< Schullehrer). Kalkirani slovenski zloženci *branjo - bukve* 'berilo' (< Lesenbuche) že konkurira ustreznejša terminološka besedna zveza *navukne bukve*, *bralne bukve*, *branske bukve*. Posamični primeri kažejo velike začetniške zadrege pri tvorbi terminov, npr. *Schulauseher* 'šolski nadzornik' se kalkirano prevaja kot *šolni gorigledec*, *šolni gorigledavec*, *šolni goripogledvavec*, *šolni gorigledec*, *šolni čezgledavec*; *Oberausseher* 'višji nadzornik' je *vikši*³⁶ *ogledavec* ali *vikši ogledvavec*.

Posamični so primeri terminov, ki so večpomenke, pravi terminološki pomen pa je razviden iz rabe v sobesedilu, npr. *šolne reči* (< Schulwesens, Schul-sachen) so: 1. 'šolske dolžnosti', 2. 'šolske zadeve', 3. 'šolanje', 4. 'šolstvo' in 5.

³⁵ Uradna knjiga, v katero se vpisuje obravnavana snov in odsotnost učencev.

³⁶ Originalni zapis vikeši je napaka.

'učne vsebine'; *šolna služba* (< *Schuldienste*) je lahko 1. 'učiteljsko mesto' ali ima širši pomen 2. 'služba v šolstvu'.

Prevajanje nemških zložen z desnoprilastkovnimi terminološkimi besednimi zvezami

Primerov prevoda nemških zložen z dvobesednim poimenovanjem s samostalnikom na desni strani odnosnice je v primerjavi z levoprilastkovnimi zvezami zelo malo, npr. *katalog te pridnosti* (< *Fleisskatalog*). Večina tovrstnih terminoloških zvez je nastala pod vplivom nemških besednih zvez iz predloge, npr. *zrejenje inu podvučenje te mladosti* 'vzgoja in izobraževanje mladih' (< *die Erziehung und Unterweisung der Jugend*), *vuk v' veri* (< *Unterricht in der Religion*), *vuki tega katehizma* (< *die Lehren des Katechismus*), *urnenje u' resničnim podvučenju* 'vaje v praktičnem poučevanju' (< *die Übung im wirklichen Unterweisen*), *rajtinga tes[!]* sort 'računska umetnost pet računskih vrst'³⁷ (< *Rechenkunst die 5. Species*), *ta enugubna regula de tri* 'enostaven sklepni račun' (< *die einfache Regel de tri*).

Kritični pogled na začetno fazo oblikovanja pedagoškega (šolskega) izrazja

V jezikovni zgodovini se je utrdila splošna negativna ocena *Splošnega šolskega reda*, da je prevod slab, ker je nastal pod močnim vplivom nemške prevodne predloge, da je strokovno besedilo jezikovno manj posrečeno in zaradi obsežnega kalkiranja bralcu brez znanja nemščine težko razumljivo. Menim, da je prvi slovenski prevod in pravni temelj za področje šolske zakonodaje pionirsko delo, ki pa s strani jezikovnih zgodovinarjev še ni bilo deležno raziskovalne pozornosti, ki bi oceno potrdila ali ovrgla na podlagi jezikoslovnih argumentov. Če smo ugotovili, da besedilo, pisano v kranjskem knjižnem jeziku, ne odstopa od knjižne norme uglednih kranjskih piscev tistega časa, ki so se zbirali v Zoisovem krožku, je tudi za strokovno besedišče takšno posploševanje pretirano. Pregled tvorbenih postopkov, po katerih se je oblikovalo najstarejše slovensko pedagoško izrazje, kaže, da so bili ti v začetnem obdobju nastajanja terminologije podobni kot na drugih strokovnih področjih, z izjemo terminologije v različnih panogah kmetijstva.³⁸ S stališča oblikovanja terminologije kritika torej ni upravičena. Marsikateri

37 Po prevodu Matica Batiča iz nemščine v sodobni slovenski knjižni jezik (*Splošni šolski red za nemške normalne, glavne in trivialne šole v vseh cesarskih kraljevih dednih deželah*, *Šolska kronika*, 33, 2024, št. 1). V slovenskem prevodu izpred 250 let sta zadnji dve terminološki besedni zvezi nerazumljivi.

38 Strokovno izrazje iz čebelarstva, sadjarstva, poljedelstva, živinoreje namreč izvira iz skupnega praslovanskega besednega fonda, iz katerega so izhajale tudi mlajše terminološke tvorjenke. To izhodišče je zagotovilo bolj izviren besedotvorni razvoj kot drugim strokam, za katere je v starejših obdobjih knjižnega jezika značilno prevzemanje in dobredno prevajanje, npr. v uradovalem izrazju (Andreja Legan Ravnikar, *Razvoj slovenskega strokovnega izrazja, Terminologija in sodobna terminografija* (ur. Nina Ledinek, Mojca Žagar Karer, Humar Marjeta), Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2009, str. 54–55). Podrobneje o drugačni jezikovni podlagi za tvorbo terminov gl. Martina Orožen, *O oblikovanju strokovnega izrazja in jezika v kmetijskem tisku, Slavistična revija*, 41, 4, str. 511–517.

pedagoški enobesedni termin in terminološka zveza so se ohranili do danes in so sestavni del sodobne pedagoške terminologije.

Skladenjske značilnosti prevoda strokovnega besedila iz nemščine

Ker je prevajalec pedagoško (šolsko) terminologijo v kontekstu začetnega obdobja oblikovanja slovenskega strokovnega izrazja povsem korektno prestavil v kranjski knjižni jezik, ki tudi ne pomeni odstopanj v primerjavi z značilnostmi jezika tedanjih piscev, se poraja vprašanje, ali je skladnja tehtnejši razlog, da je besedilo takratnemu (seveda tudi sodobnemu) slovenskemu bralcu tuje in je težko razumljivo. Če se ozremo na do takrat 200-letno knjižno tradicijo slovenščine, lahko povzamemo, da se vpliv knjižnega jezika 16. stoletja, v katerem prepoznavamo značilnosti nemškega jezikovnega sistema, kaže tudi v analiziranem prevedenem pravnem besedilu, in sicer najmočneje na področju skladnje. Ker gre za pravni dokument,³⁹ ki ureja šolsko zakonodajo, je na eni strani zelo natančen prevod od besede do besede povsem razumljiv, po drugi strani pa v knjižnem jeziku vzorov za izvirno slovensko skladnjo takrat tudi ni bilo.⁴⁰ Prvih izvirno slovenskih skladijskih pojavov so se slovenski slovničarji začeli zavedati in jih v govorjenem jeziku odkrivali šele v začetku 19. stoletja in takrat so bili prvikrat opisani v slovnica slovenskega jezika.⁴¹

39 V drugi polovici 18. stoletja je slovenski jezik v uradovanju začel presegati okvire bolj ustno kot pisno izvajane prakse in je v tiskani obliki postal sredstvo absolutistične monarhije, da je v obliki patentov, kurend, ki so jih prevajalci imenovali »javna občne pisma«, državljane obveščala o gospodarskih, vojaških, finančnih idr. zadevah. Zanje je bila značilna velika odvisnost od prevodnih predlog, predvsem v besedju (glede na besedotvorno izpeljavo in pomensko ustreznost) in v skladijskem izražanju, ki je izpričano v večjem obsegu kot v (biblijskih) knjižnih prevodih tistega časa. Podrobneje gl. v Martina Orožen, *Uradovalna slovenščina v drugi polovici 18. stoletja, Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi* (ur. Boris Paternu, Breda Pogorelec, Jože Koruza), Ljubljana: Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut, PZE za slovanske jezike in književnost, 1980, str. 156–157, 163–167.

40 Podobno velja tudi za najstarejše znano normativno pravno besedilo *Gorske buke* (1582), ki je urejalo razmerja na vinogradniškem področju. Podrobneje gl. Alenka Jelovšek, *Jezik Recljevih Gorskih bukev. Gorske buke 1582 : Gornih buki od krajlove svetlosti ofen inu potrjen general inu privilegium. Iz nov v slavenski jezik iztulmačan skuzi Andreja Recla, farmostra na Raki : znanstvenokritična izdaja* (ur. Alenka Jelovšek), Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2021, str. 183–188.

41 Gl. Majda Merše, Jernej Kopitar: *Grammatik der Slavifchen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark, Slovenske slovnice in pravopisi: spletišče slovenskih slovnice in pravopisov od 1584 do danes* (ur. Kozma Ahačič), <https://www.fran.si/slovnice-in-pravopisi/10/1809-kopitar>; Mitja Trojar, Franc Serafin Metelko: *Lehrgebäude der slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen, Slovenske slovnice in pravopisi: spletišče slovenskih slovnice in pravopisov od 1584 do danes* (ur. Kozma Ahačič), <https://www.fran.si/slovnice-in-pravopisi/15/1825-metelko>

Besedna skladnja

Vpliv nemške besedne skladnje na prevod *Splošnega šolskega reda* smo preverili po najbolj prepoznavnih značilnostih, ki potrjujejo vpliv nemške prevodne predloge na slovenščino. Primerjalna analiza je pokazala, da so se najbolj vztrajno ohranjali naslednji nemški skladijski pojavi.

Določni člen, ki se premenjuje glede na spol in sklon, stoji tudi ob samostalniku in samostalniško rabljenem pridevniku, največkrat kot svojilni roditelj s členom, npr. skus domače opravila *tih* žen, otrok inu poslov *tih* vuzhenikou; naprejšetje *tih* skušen; *to* potrebniši od šolniga zadržanja; popadljivost *tih* vučnikov; dolžnost *tih* fajmaštrov; *to* uprašanje *te* mladosti; *to* zamerkanje *tih* v' šolo slišočih otrok; *tim* izgovoram *teh* starišov; *te* imena *tih* v' šolo zapopadnih otrok; iz kataloga *te* pridnosti (prim. *ta* katalog *te* pridnosti); *to* podvučenje *te* mladosti; z' začetkam *tęga*⁴² naprej stoječiga leta. Nedoločni člen je redkejši, pri čemer ga je potrebno ločevati od števnik ali nedoločnega zaimka, npr. *ena* nova kamra se perzidat; *ena* očitna nepremožnost; od magistrata taistiga kraja *en*⁴³ burger, kateri je *en* šolniški prijatl; fajmašter taistiga kraja [je] tudi *en* gospodski služabnik.

Izstopajo tudi kalkirane predložne zveze, npr. jeziti se čez *koga*, je djal *h* *komu*, govoriti *skoz koga*; primeri v sobesedilu: preskušne ure *k'* branskemu urnenju, kar *od* takih ogledavcov rečenu bilu, urnenje *k* resničnim[!] podvučenju; po času, kateriga oni *k'* vučanju imajo; vučenje se ima po naprej pisanju inu *pod* očmi fajmaštra zgoditi.

Raba imenovalniških oblik osebnega zaimka je vezana predvsem na 1. os. mn., izjemoma ed., npr. *mi* hočemo, *jest* nisem, tudi perpovimo *mi*, koker čezleto[!] *mi* čakamo, zapovimó *Mi* našim. Raba nenaslonskih variant osebnih zaimkov je že redka, npr. *njemu* pravi, drugi *njim* perpuste; toda raba osebnega svojilnega zaimka namesto povratnosvojilnega ni več izpričana, npr. koker on hitro za svojo šolno službo zadosti plačan bode, odstavljenja od svoje šolne službe.

Skladnja povedi

K težji razumljivosti strokovne vsebine, ki jo prinašajo posamezni členi *Splošnega šolskega reda*, poleg prvin povedne nemške skladnje močno prispeva tudi zvrst besedila oz. pravniški jezik. Mednje prištevamo zelo dolge, zapleteno zložene povedi, ki se prevajajo z mnogimi odvisniki, polstavki in deležniki, in stavu pomožnega, tudi zanikanega glagola *biti* na koncu povedi, npr. vero amgre-doč zamerkali so, kader leta se nič navučil je, dekret čez njih nastavljenje zadobili so. Vpliv nemščine je viden v velikem številu trpniških struktur, v izpustu vezi in morfema se pri brezosebnih zvezah (kolkor vučnikov [se] naenkrat vüči), izra-

42 Izjemoma so izpričani tudi e-jevski odrazi.

43 To pomeni *neki* (meščan).

žanje naklonskosti in tvorba prihodnjika z glagolom *imeti* + nedoločnik (*imajo* narejene biti 'morajo biti narejene', 'bodo narejene'). Velike so v primerjavi s slovenskimi jezikovnimi zakonitostmi razlike v besednem redu, saj preslikavajo nemško razvrstitev stavčnih členov. Najlažje je sodobnemu bralcu vse razlike prepoznavati ob vzporedni primerjavi *Splošnega šolskega reda* v sodobni (znotrajjezikovni) prevod,⁴⁴ kar plastično prikazujejo naslednji odlomki:

4. [...] ⁴⁵ Per zidanju take šolne kamere je ne le na ta potrebnu[!] prestor, inu napadek ene zadostne sitlobe[!], koker ne mejn v' poglavitnih, al večih šolah na en prestorni kraj k' naprejuzetju tih skušen misl učeti, ampak tudi skerbeti, de šola s' prukami, mizami, šolnitablami, černilskimi posodami inu drugim potrebnim orodjam, koker tudi s' eno zaperto poličeco k' obarvanju [=obvarovanju] tih bukou prevedena je.

4. (Kakšna naj bodo šolska poslopja.) [...] Pri gradnji takšnih učilnic naj se ne upošteva zgolj velikost prostora in zadostna osvetljenost, v glavnih in večjih šolah pa tudi potreba po dovolj velikem prostoru za izvajanje izpitov,⁴⁶ ampak naj se poskrbi tudi za to, da so šole opremljene s klopmi, mizami, šolskimi tablam, črnilniki in drugo nujno opremo kot tudi z zaklenjeno omaro za shranjevanje knjig.

5. [...] U' normalšolah so četertni poglavitni predstavki vučiti. A. Vera [...] B. Druge neodterglive, inu za use stane potrebne reči, koker čerke poznati, ukup skladati, brati, lepu- inu prou pisati, rajtati, rajtingo pelati, inu kar je k' dobru permerjenju al k' zaderžanju sliši. C. Vukni predpostavki, kateri al koker perprave k' študiranju slišijo, al takim peršonom pridne so, katere se k' varnimu, inu redivnimu stanu, susebnu pak kmetiji, vmetnostam, inu rokodelnikom podati očjo. [...] Zraven ima tudi mladosti nekej iz Pergodkou, inu zemloopisvanja, posebnu v' pogledu na lastno duželo, te načelne podloge tega merjenja, inu zidanja, tudi gonjenja, tudi zaznamvati iz cirkelnam, inu linirjam toku dobru, koker s' prazno roko se dapernesti. D. K' perpravljenju za perhodne vučenike se ima letukej naprej nositi inu rezložiti telastnosti[!] inu dolžnosti spoštenih[!] vučenikov; Reči, v' katerih oni vučiti imajo. Spoznajne te viže. Urnenje u' resničnim[!] podvučenju; To potrebniši od šolniga zaderžanja. Pelanje tih katalogou. Ponošna per preiskvanju.

5. (Kaj naj se poučuje v vsaki od treh vrst šol.) V normalnih šolah naj se poučujejo štirje glavni predmeti. A. Verouk [...] B. Druge nepogrešljive in za vse stanove nujne reči, kot so poznavanje črk, črkovanje, branje, lepopisje in pravo-
pisje, računanje, vodenje računov in kar pripomore k dostojnemu vedenju ali k moralnosti. C. Učne predmete, ki služijo deloma kot priprava za študij, deloma pa so koristni tistim osebam, ki se želijo posvetiti bodisi vojaškemu bodisi preskr-

44 V letošnjem jubilejnem letu 2024 je germanist in zgodovinar dr. Matic Batič prevedel celotno besedilo in predlagal naslov, čeprav original iz predvidoma leta 1777 ni bil podnaslovljen: *Splošni šolski red za nemške normalne, glavne in trivialne šole v vseh cesarskih, kraljevih dednih deželah*.

45 Matic Batič je v prevodu v sodobno slovenščino podnaslovil vsakega od 24 členov, kar je posnel po izhodiščem nemškem besedilu, ne po ljubljanski verziji nemško-slovenskega prevoda.

46 Mišljeni so javni preizkusi znanja učencev ob zaključku obveznega šolanja.

bovalnemu stanu, še zlasti pa poljedelstvu, umetnostim in obrtem. [...] Prav tako naj se mladino nauči tudi nekaj o zgodovini in zemljepisu, še zlasti v povezavi z domovino, osnove zemljemerstva in zidarstva, tudi mehanike, prav tako risanje s šestilom in ravnilom kot tudi s prosto roko. D. Kot priprava za bodoče učitelje se prav tako predstavijo in pojasnijo lastnosti in dolžnosti poštenih učiteljev: Zadeve, o katerih naj poučujejo, poznavanje metode, vaje v praktičnem poučevanju, potrebno o šolski disciplini, vodenje katalogov, vedenje med izpraševanjem.

8. [...] Use šolarje ene stopne ima usaki vučenik ukup vučiti, inu posebno to ukupbranje prov nucati, on se ima tih tabel, inu per majnjih predpostavkih čerknemetode po naprejpisvanju poslužiti: kratku on more use taistu skerbnu sturiti, kar je u' tih k' podvučenju tih vučenikov vun danih metodnih bukvah po usih perstavkih zaderžanu. Per vuku se nima samu perimnost[!] vidit, tudi ne mladost s' svunej vučenjam čez potrebo martrana, ampak vum taiste rezsvitlen, nji use zastopnu narejenu, inu napelanje danu biti, čez to navučenju se prou, inu popolnima rezodeti.

8. (Kako se poučuje) Vsak učitelj mora vse učence istega razreda poučevati skupaj, še posebej prav učiti skupno branje, pri čemer naj uporablja tabele in pri manjših stvareh metode črkovanja po predpisih. Na kratko, delati mora natančno tako, kot je obsežno opisano v metodni knjigi za izobraževanje učiteljev. Pri poučevanju ne sme samo uriti spomina in mladine prekomerno obremenjevati z učenjem na pamet, pač pa mora razvijati tudi razum učencev ter jim snov razlagati jasno in razumljivo.

Menim, da konkretni primeri skladenjskih pojavov tako na besedni kot povedni ravni kažejo, da je ta jezikovna ravnina najšibkejši del prevoda. Zapletene skladenjske strukture pravnega besedila, ki so bile kalkirano prenesene v slovenščino, so močno oteževale razumevanje tako takratnemu kranjskemu, še bolj pa ga otežujejo sodobnemu slovenskemu bralcu. Toda v kontekstu takratnega časa in družbenozgodovinskih okoliščin tudi to besedilo ni bilo jezikovno slabše, kot so bila tedanja pravna in uradovalna besedila. Šele v začetku 19. stoletja in v naslednjih desetletjih je bolj jezikoslovno razgledanim prevajalcem z razvitim jezikovnim občutkom uspelo narediti preboj, najprej Valentinu Vodniku, nato pa predvsem Franu Metelku, da se je jezik skladenjsko preoblikoval po novih pravilih knjižne norme.⁴⁷

Kdo je prevajalec Splošnega šolskega reda

Jezikoslovna analiza prvega šolskega zakona na glasovni in oblikovni ravni je pokazala, da je besedilo prevedeno v kranjski knjižni jezik, kot so ga tedaj pisali t. i. ljubljanski pisci, tj. tisti, ki so v najbolj ustvarjalnih letih živeli in delali v Ljubljani in okolici. Mednje zaradi dolgoletnega življenja in službovanja v deželnem

⁴⁷ Gl. opombo 36.

glavnem mestu lahko uvrščamo v zgodovini šolstva največkrat omenjenega potencialnega prevajalca J. N. Edlinga,⁴⁸ potencialno tudi pomembna izobraženca in uradnika, ki sta zelo aktivno delovala na tem področju, Blaža Kumerdeja⁴⁹ ali Antona Tomaža Linhart⁵⁰ lahko še koga tretjega, po vsej verjetnosti povezanega s šolstvom ter aktivnega govornika nemščine in slovenščine.⁵¹ Toda avtorstvo prevoda prvega osnovnošolskega zakona v nemščini še ni dokazano, na to ne more odgovoriti niti pričujoča raziskava, je pa ta dobro izhodišče za primerjalno analizo jezika na vseh ravneh jezikovnega sistema, tudi v oblikovanju slovenske terminologije s tistimi deli omenjenih piscev, kjer avtorstvo ni sporno. Predvidevamo, da bo dala v največji meri zanesljiv odgovor prav primerjalna analiza *Splošnega šolskega reda* s prevodom pedagoškega priročnika *Sern ali vonuzetek teh Metodneh buqui* (Kern des Methodenbuchs) (t. i. Zrna metodne knjige) in primerjava s prevodom izvlečka s praktičnimi navodili, ki je bil namenjen učiteljem trivialk, *Pogervajna na šulmastre inu učenike teh trivialk*.⁵²

48 Tako trdi denimo tudi Jože Ciperle, Oris razvoja šolstva na Slovenskem v drugi polovici 18. stoletja, *Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi* (ur. Boris Paternu, Breda Pogorelec, Jože Koruza), Ljubljana: Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut, PZE za slovanske jezike in književnost, 1980, str. 434–435. Prim. tudi navedbo, da je kranjsko deželno glavarstvo naročilo Kumerdeju, naj šolski red posloveni, kar je odklonil, glavarstvo pa je nato sporočilo dvorni pisarni, da je prevod prevzel Janez Nepomuk Jakob Edling. Gl. Slavica Pavlič, *Sto znamenitih osebnosti v šolstvu na Slovenskem*, Ljubljana: Prešernova družba, 2000, str. 52.

Edling je opravljal veliko zadolžitev na področju šolstva. Že leta 1777 je postal referent ljudske šolske komisije, svetnik pri deželnem glavarstvu in član treh komisij: za študije in gimnazijo, za normalno šolstvo in knjižno revizijo. S šolstvom slovenskih pokrajin je ostal povezan tudi po odhodu iz Ljubljane. Ko se je 1783 ukinilo posebno kranjsko deželno glavarstvo in ustanovil v Gradcu skupni gubernij za Štajersko, Kranjsko in Koroško, je prišel menda kmalu v Gradec in postal gubernialni svetnik. V začetku leta 1791 je bil imenovan za dvornega svetnika in referenta notranjeavstrijskih pokrajin v češko-avstrijski dvorni pisarni na Dunaju ter ostal dodeljen direktoriju »in cameralibus et publico politicis«, pod katerega je spadalo tudi šolstvo. Podrobneje o tem gl. *Slovenski biografski leksikon* (Kidrič 1925), *Primorski slovenski biografski leksikon* (Jevnikar 1977), *Obrazi slovenskih pokrajin* (Žigon 2020).

49 Bil je eden najbolj znanih pedagogov, ki je med drugim že 1778 pripravil večkrat ponatisnjeno berilo za osnovno šolo *Vadenja za brati*, v letih 1785–1805 je iz nemščine prevajal uradovna besedila z različnih področij delovanja absolutistične države in urejanja takratne družbe. O Kumerdeju kot šolniku gl. Slavica Pavlič, *Sto znamenitih osebnosti v šolstvu na Slovenskem*, Ljubljana: Prešernova družba, 2000, str. 44–45.

50 V povezavi s šolstvom je Linhart znan predvsem v funkciji šolskega komisarja ljubljanskega okrožja, ki je pospeševal razvoj osnovnega šolstva. V letih 1786–1790 je v svojem okrožju ustanovil kar 27 šol (dotlej jih je bilo 9). Skrbel je za izobraževanje učiteljev, za šolske knjige idr., hkrati pa je odlično govoril nemščino in obvladal kranjski knjižni jezik. O Linhartu kot šolniku gl. Slavica Pavlič, *Sto znamenitih osebnosti v šolstvu na Slovenskem*, Ljubljana: Prešernova družba, 2000, str. 54–55.

51 Prav šolniki so kot eni najbolj izobraženih prebivalcev Kranjske, ki so dobro govorili oba jezika, v 18. stoletju pogosto avtorji uradovnih zapisov, preden je slovenščina leta 1849 postala eden od uradnih jezikov monarhije. Podrobneje o avtorjih in dokumentih gl. Boris Golec, Šolniki in slovensko uradovno pismenstvo do srede 19. stoletja, *Šolska kronika : zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, 26, 2017, str. 90–103.

52 Gl. Slavica Pavlič, *Sto znamenitih osebnosti v šolstvu na Slovenskem*, Ljubljana: Prešernova družba, 2000, str. 53.

Sklep

Splošni šolski red kot najstarejše slovensko pravno besedilo s področja šolstva ima v zgodovini šolstva in širše v slovenski kulturni zgodovini nesporno velik pomen, ki je strokovno ovrednoten. S strani jezikoslovcev pa slovenski prevod še ni bil natančneje raziskan, zato tudi ni bilo mogoče oceniti njegovega mesta v slovenski jezikovni zgodovini. Pokazalo se je, da je največja vrednost strokovnega besedila, ki obravnava problematiko šolstva, v tem, da je eden zgodnejših in najdaljših uradnih dokumentov, ki predstavlja enega prvih dokazov razvoja funkcijskozvrstne razčlenjenosti slovenskega jezika, in sicer strokovnega pisanja in oblikovanja slovenske terminologije. Tudi v luči vseh teh spoznanj je bila odločitev za jezikovno posodobitev šolskega reda v sodobno slovenščino utemeljena.

Viri in literatura

Viri

Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in sammtlichen Kaiserl-Königl. Wien, 1774.

Batič, Matic: *Splošni šolski red za nemške normalne, glavne in trivialne šole v vseh cesarskih, kraljevih dednih deželah*. Prevod po ljubljanski izdaji *Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in sammtlichen Kaiserl-Königl. Šolska kronika*, 33, 2024, št. 1.

Fran, slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 2014–, različica 8.0, www.fran.si.

Splošna šolska naredba, Ljubljana: Eger, 1777[!] po: *Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in sammtlichen Kaiserl-Königl. Wien*, 1774.

Literatura

Ahačič, Kozma: Marko Pohlin. *Kraynska Grammatika. Slovenske slovnice in pravopisi: spletišče slovenskih slovnice in pravopisov od 1584 do danes* (ur. Kozma Ahačič), Različica 1.0. <https://www.fran.si/slovnice-in-pravopisi/7/1768-pohlin>.

Andoljšek, Ivan: *Naš začetni bralni pouk in učbeniki zanj: 1551–1869*. Ljubljana: Univerzum, 2., predelana izdaja, 1978.

Ciperle, Jože: *Oris razvoja šolstva na Slovenskem v drugi polovici 18. stoletja. Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi* (ur. Boris Paternu, Breda Pogorelec, Jože Koruza), Ljubljana: Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut, PZE za slovanske jezike in književnost, 1980.

Ciperle, Jože, Vovko, Andrej: *Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1987.

Golec, Boris: *Šolniki in slovensko uradno pismenstvo do srede 19. stoletja. Šolska kronika : zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, 26, 2017, št.1–2.

- Jelovšek, Alenka: Vpliv tujejezičnih pravopisnih norm na ugotavljanje glasovne podobe besedja slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja. *Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zavest* (ur. Hotimir Tivadar), Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2019. (Obdobja, 38.)
- Jelovšek, Alenka: Jezik Recljevih Gorskih bukev. *Gorske bukve 1582 : Gornih bukvi od krajlove svetlosti ofen inu potrjen general inu privilegium. Iz nov v slavenski jezik iztulmačan skuzi Andreja Recla, farmostra na Raki : znanstvenokritična izdaja* (ur. Alenka Jelovšek), Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2021. (Dela starejšega slovenskega slovstva, knj. 2, Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev, knj. 284.)
- Jevnikar, Martin: Edling von Laussenbach, Janez Nepomuk Jakob (1751–1793). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi178715/#primorski-slovenski-biografski-leksikon> (14. avgust 2024). Izvirna objava v: *Primorski slovenski biografski leksikon: 4. snopič Čotar - Fogar, 1. knjiga*. Uredniški odbor Gorica, Goriška Mohorjeva družba, 1977.
- Kidrič, Francè: Edling von Laussenbach, Janez Nepomuk Jakob (1751–1793). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi178715/#slovenski-biografski-leksikon> (14. avgust 2024). Izvirna objava v: *Slovenski biografski leksikon: 1. zv. Abraham - Erberg*. Izidor Cankar et al. Ljubljana, Zadružna gospodarska banka, 1925.
- Legan Ravnika, Andreja: Razvoj slovenskega strokovnega izrazja. *Terminologija in sodobna terminografija* (ur. Nina Ledinek, Mojca Žagar Karer, Humar Marjeta), Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2009.
- Legan Ravnika, Andreja: Slovenski strokovni jezik in izrazje pri Vodniku v primerjavi s starejšim Pohlinom in mlajšim Jarnikom. *Neznano in pozabljeno iz 18. stoletja na Slovenskem* (ur. Miha Preinfalk), Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU: Slovensko društvo za preučevanje 18. stoletja, 2011a.
- Legan Ravnika, Andreja: Strokovno izrazje v Vodnikovem nemško-slovenskem rokopisnem slovarju in njegovih tiskanih virih. *Slavistična revija*, 59, 2011b, št. 3.
- Legan Ravnika, Andreja: Slovensko strokovno izrazje in jezik v Pohlinovem delu Kmetam za potrebo inu pomoč (1789). *Novi pogledi na filološko delo o. Marka Pohlina in njegov čas : ob 80-letnici prof. dr. Martine Orožen in 85-letnici akad. prof. dr. Jožeta Toporišiča* (Irena Orel), Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2013.
- Legan Ravnika, Andreja: Blaž Kumerdej kot jezikoslovec in prevajalec. *Šolska kronika : zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, 24, 2015, št. 1–2.
- Merše, Majda: Glagolski kalki v zgodovini slovenskega knjižnega jezika, *Slavistična revija* 51, Posebna številka, 2003.

- Merše, Majda: Jernej Kopitar: Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark. *Slovenske slovnice in pravopisi: spletišče slovenskih slovnice in pravopisov od 1584 do danes* (ur. Kozma Ahačič), <https://www.fran.si/slovnice-in-pravopisi/10/1809-kopitar>.
- Okoliš, Stane: *Zgodovina šolstva na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 2009.
- Orel, Irena: Starejša besedila kot vir za preučevanje zemljepisnih jezikovnih različkov. *Slovenska narečja med sistemom in rabo* (ur. Vera Smole). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2009. (Obdobja, Metode in zvrsti, 26.)
- Orel, Irena: Knjižni in pogovorni jezik Ljubljane skozi čas. *Vloge središča: konvergenca regij in kultur* (ur. Irena Novak Popov), Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, 2010a. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 21.)
- Orel, Irena: Normativnost osrednjega slovenskega knjižnega jezika od 16. do 19. stoletja. *Slavistična revija*, 58, 2010b, št. 1.
- Orel, Irena: Pohlinov jezik od Abecedike (1765) do Bukev za brati inu moliti slavenskem žovnirjam (1799). *Novi pogledi na filološko delo o. Marka Pohlina in njegov čas: ob 80-letnici prof. dr. Martine Orožen in 85-letnici akad. prof. dr. Jožeta Toporišiča* (ur. Irena Orel), Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2013.
- Orožen, Martina: Uradovalna slovenščina v drugi polovici 18. stoletja. *Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi* (ur. Boris Paternu, Breda Pogorelec, Jože Koruza), Ljubljana: Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut, PZE za slovanske jezike in književnost, 1980.
- Orožen, Martina: O oblikovanju strokovnega izrazja in jezika v kmetijskem tisku. *Slavistična revija*, 41, 1993, št. 4.
- Pavlič, Slavica: *Sto znamenitih osebnosti v šolstvu na Slovenskem*, Ljubljana: Prešernova družba, 2000.
- Ramovš, Fran: *Morfologija slovenskega jezika*. Skripta, narejena po predavanjih Fr. Ramovša v l. 1947/48, 48/49, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1952.
- Striedter-Temps, Hildegard: *Deutsche Lehnwörter im Slowenischen*. Berlin: Ost-europaInstitut, 1963.
- Schmidt, Vlado: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem I*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1963.
- Trojar, Mitja: Franc Serafin Metelko: Lehrgebäude der slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen. *Slovenske slovnice in pravopisi: spletišče slovenskih slovnice in pravopisov od 1584 do danes* (ur. Kozma Ahačič), <https://www.fran.si/slovnice-in-pravopisi/15/1825-metelko>
- Žigon, Zdenka: Edling, Janez Nepomuk Jakob. (1751–1793). *Obrazi slovenskih pokrajin*. Mestna knjižnica Kranj, 2020. (citirano: 16. 5. 2024) Dostopno na naslovu: <https://www.obrazislovenskipokrajin.si/oseba/edling-janez-nepomuk-jakob/>